

УДК 331.556.4 + 339.727.2 + 336.7] (477)

МІГРАЦІЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ З УКРАЇНИ: ВПЛИВ НА РЕАЛЬНИЙ І ФІНАНСОВИЙ СЕКТОРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

І. Крупка, М. Пікулик

*Львівський національний університет імені Івана Франка
прос. Свободи 18, м. Львів, 79008, Україна*

Анотація. У статті досліджено особливості трудової міграції з країни, зокрема її характер та інтенсивність, традиції міграційної поведінки населення держави. Розглянуто актуальні проблеми взаємозв'язку розвитку національної економіки та трудової міграції в Україні. Запропоновано низку заходів для удосконалення державної політики щодо спрямування потенціалу трудової міграції на розвиток вітчизняного господарства.

Ключові слова: трудова міграція, людський ресурс, ринок праці, реальний і фінансовий сектор, грошові перекази, конкурентоспроможність, глобалізація.

Вступ. З кожним роком обсяги міжнародної трудової міграції зростають і до цього процесу залучені практично всі країни світу. Міграція є одним з визначальних чинників, які сформували сучасний світ і завжди була предметом дебатів на різних рівнях. Переселення та трудова міграція, які почалися ще в часи античності і тривають досі, мали й мають великий вплив на прискорення соціальної організації та розвитку суспільства і без тиску міграції, у тому числі трудової, ці процеси відбувалися б набагато повільніше.

Сьогодні посилення світових глобалізаційних процесів зумовлює об'єктивний характер міжнародної міграції робочої сили, яка стає невід'ємною складовою ринку праці будь-якої країни. Істотне зростання масштабів та нарощування інтенсивності міграційних процесів, залучення до них значної кількості працівників визначає важливу роль міжнародної трудової міграції у соціально-економічному розвитку країн. Міграційні потоки у світі почали нараховувати сотні мільйонів людей, що змінило соціально-економічний розвиток багатьох регіонів планети. Водночас зростання трудової міграції висококваліфікованих фахівців і вчених у добу економіки знань значно впливає на інноваційний розвиток держав. У постіндустріальній економіці інтелектуальний людський ресурс перетворюється на визначальний чинник високого конкурентного статусу країн. Зважаючи на це, можемо стверджувати, що нині міжнародна трудова міграція торкається інтересів усіх країн світу, незалежно від того чи це є країни походження, транзиту або місця призначення міграційних потоків.

Відзначимо, що з проголошенням незалежності Україна активно долучилася до процесів міжнародної міграції робочої сили, яка розпочалася за кардинально нових правових та економічних умов, спричинених реформами, змінами у політичному, соціальному та господарському середовищі країни. Незбалансованість вітчизняного

ринку праці, низький рівень доходів, загального добробуту, якості життя населення, зневіра у покращання соціально-економічної ситуації посилюють бажання українських громадян мігрувати за кордон з метою працевлаштування, а спрямованість української політики на європейську інтеграцію зумовлюють зміни у зовнішніх міграційних процесах. Значне і стрімке зростання масштабів та інтенсивності міжнародної трудової міграції з України, поширення її на всі регіони країни, актуалізує дослідження цього явища, яке має суттєвий вплив на розвиток економіки, соціальної сфери, демографії та інших сторін суспільного життя. Зазначене підтверджує важливість розроблення ефективних інструментів регулювання міграційних процесів та удосконалення державної міграційної політики, спрямованих на реалізацію інноваційної моделі розвитку та забезпечення міжнародної конкурентоспроможності національної економіки.

Дослідження теорії і практики міжнародної трудової міграції, удосконалення організаційних, економічних та правових важелів її регулювання, висвітлені у працях українських та зарубіжних науковців: Дж. Беккера, Дж. Борхаса, В. Будкіна, М. Ватаманюк, А. Вишневського, О. Власюка, А. Гайдучького, В. Гейця, Дж. Гікса, О. Грішнєвої, М. Долішнього, В. Євтуха, Т. Заславської, Ф. Заставного, С. Злупка, С. Кастла, А. Кваші, А. Кіреєва, Г. Кларка, О. Левцуна, Е. Лібанової, І. Майданік, Є. Майовця, Ю. Макогона, К. Макконела, О. Малиновської, Д. Мессі, Дж. Мінсера, В. Олефіра, І. Ольшевської, В. Переведенцева, Т. Петрової, С. Пирожкова, С. Писаренко, О. Позняка, Я. Полянської, А. Портеса, М. Птухи, Л. Рибаківського, М. Романюка, А. Румянцева, Л. С'ястада, Є. Савельєва, Дж. Саймона, С. Сассен, С. Сіденка, М. Стасюка, В. Стешенко, П. Стокера, М. Годаро, С. Томіліна, А. Філіпенка, О. Хомри, Л. Шаульської, М. Шульги та ін. Нагромаджено багатий досвід, що дає змогу охарактеризувати основні риси, масштаби міграції, визначити історичну періодизацію, можливі наслідки міграційних процесів.

Незважаючи на те, що низка важливих аспектів міжнародної міграції робочої сили знайшли відображення у працях дослідників, окремі важливі проблеми, зокрема, методики оцінки впливу міграційних потоків на основні макроекономічні показники розвитку, питання імплементації зарубіжного досвіду в практику державного регулювання цих процесів з урахуванням особливостей, передумов, чинників та форм міграції в умовах глобалізації, дослідження проблемних ситуацій, що утворюються в регіонах країни внаслідок міграції, взаємовплив стану економіки, соціальної сфери та міжнародної трудової міграції на їх розвиток, удосконалення системи інформаційного і статистичного забезпечення ще певною мірою залишаються поза увагою вчених і практиків. Ці питання є надзвичайно актуальними не лише для вивчення економічної і соціальної сутності міжнародних трудових міграційних процесів, а й для утвердження активної міграційної політики держави та дієвих інструментів її реалізації.

Метою статті є аналіз основних елементів міжнародних трудових міграційних процесів, оцінка існуючої практики їх державного регулювання, з'ясування впливу на реальний та фінансовий сектори національної економіки, формування соціальної сфери України за умов демографічного спаду, старіння населення та зменшення обсягу робочої сили в розвинених країнах глобалізованого світу.

Результати. За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ) сьогодні у світі більше міжнародних мігрантів, ніж будь-коли, і їхня кількість упродовж останніх десятиліть швидко зростає. Так, лише за перше десятиріччя ХХІ ст. їхня

кількість зросла майже на 40 млн, а порівняно з 1980 р. збільшилася вдвічі і 2010 р. становила 214 млн осіб [29]. Проте, беручи до уваги зростання чисельності населення в світі, загальна частка мігрантів залишається стабільною, близько 3%.

Із здобуттям незалежності трудова міграція в Україні розпочалась зі зняття обмежень на вільне переміщення громадян через державний кордон та демократизації суспільного життя. Якщо в радянський період у країні закордонні поїздки були привілеєм небагатьох обраних, то наприкінці минулого століття вони стали доступними пересічним громадянам. Зокрема, на початку перебудови у 1986 р. кількість поїздок закордон в особистих справах не перевищувала 43 тис., а 1991 р. – досягла 2 327 тис. (збільшилася в 54 рази) [15]. Значна частина з них зумовлена економічними труднощами перехідного періоду, безробіттям та неповною зайнятістю, а низькі доходи й затримки з виплатою зарплат і пенсій змусили багатьох людей шукати заробітку за кордоном.

Обсяги офіційно зареєстрованої трудової міграції постійно зростають. Як зазначено в доповіді Світового банку за 2007 рік, Україна посідає третє місце в списку країн, з яких виїжджають мігранти на заробітки, – після Російської Федерації та Мексики (одразу за Україною значаться Індія та Китай) [26]. Однак дані державної статистики не повною мірою відображають дійсні масштаби трудової міграції за кордон, оскільки багато громадян України (приблизно 25% [19]) мають неврегульований статус. Спеціальні дослідження та експертні оцінки дають підставу стверджувати, що реальна кількість працівників-мігрантів у десятки, а той у сотні разів більша за офіційну і становить від 1,5 до 6 млн осіб [11; 4; 6, с. 27-28; 20, с. 22]. Утім, не відомо, яка частина виїжджає за кордон на постійне, а яка на тимчасове працевлаштування. Незважаючи на різноманітність оцінок масштабів трудової міграції, всі вони засвідчують, що поїздки на заробітки за кордон набули широкого розповсюдження, стали типовим для багатьох українців джерелом доходів, завдяки чому мають важливе суспільно-політичне і соціально-економічне значення.

Справді майже винятковий економічний характер був і залишається основною причиною трудової міграції. Проте якщо на початку 1990-х виїзди на заробітки за кордон зумовлювалися зупиненням підприємств, багатомісячними затримками з виплатою заробітної платні, зростаючим безробіттям (за результатами численних соціологічних досліджень, близько 80% учасників трудових міграцій не мали постійної роботи в Україні, понад 10% перебували в неоплачуваних відпустках [15]), то нині їхньою метою у більшості випадків є поліпшення житлових умов, підвищення добробуту, фінансування навчання тощо. Так, за даними МОМ основними спонукальними чинниками міграції українських заробітчан є зростання рівня їхнього життя і перспективи підвищення заробітної плати (понад 56%); тоді як безробіття є незначним фактором (менше 7%). І це зрозуміло, оскільки, середньомісячна заробітна плата мігрантів за кордоном у 2008 р. становила 820 дол. США [19], що було майже утричі вище, ніж середня заробітна плата в Україні (281 дол. США [8]). Сьогодні зарплата в Україні не лише одна з найнижчих у Європі [2], а й заборгованість з її виплати на 1 червня 2012 р. становила 1 млрд грн лише за офіційними даними [23].

Варто також констатувати, що під час процесу прийняття рішень про міграцію враховують ще й некомерційні змінні такі, як соціальні переваги та культурні цінності. Наприклад, за даними Центрів консультування мігрантів, у 2006-2011 рр. потенційні мігранти з України цікавилися такими змінними як працевлаштування за

кордоном 37%, контактна інформація організацій підтримки 30%, інформація про торгівлю людьми 11%, туризм і приватні візити 6%, інше 16%. Зазначимо, що Україна залишається однією із основних країн походження постраждалих від торгівлі людьми у світі. З 1991 р. від торгівлі людьми постраждало близько 110 000 українських громадян (приблизно це 5 500 осіб щороку). Збільшується кількість випадків трудової експлуатації; групами підвищеного ризику є дівчата (15-24 років), а також жінки й чоловіки різного віку [19].

У структурі трудових мігрантів переважають чоловіки 62-67%, що становить 6-7% чисельності чоловіків працездатного віку [2]. Більше половини (54,4%) трудових мігрантів – це міські жителі (здебільшого населення малих міст), однак рівень участі сільського населення у трудових міграціях удвічі вищий порівняно з міським, що пов'язано з гіршими можливостями працевлаштування та нижчою зарплатою в сільських регіонах країни [11, с. 27-28; 21, с. 114; 19]. Наприклад, дохід на душу населення в Донецькій області становить 683 дол. США (за результатами 1-ого кварталу 2011 р.), що на 20% вище ніж середній дохід по Україні (550 дол. США), у той час як дохід у Чернівецькій області (352 дол. США) на 37% нижчий від середнього. Зважаючи на ці економічні та демографічні диспропорції й асиметричні шляхи розвитку, географічний розподіл трудової міграції між регіонами країни є значним (рис. 1). Серед інших причин такої ситуації можна виділити близькість певних регіонів до кордону з країнами ЄС та налагоджені міграційні й культурні зв'язки.

Рис. 1. Географічний розподіл українських трудових мігрантів за регіонами походження [19]

Як бачимо на рис. 1 в Україні простежуються суттєві відмінності рівнів міграційної активності населення. Найактивніші мешканці західного регіону країни, які становлять 57,4% загальної чисельності трудових мігрантів. Нині на заробітках за кордоном перебуває 12,9% працездатного населення західних областей, що пояснюється географічним межуванням з кількома європейськими країнами і високим ступенем насичення ринку праці у цьому регіоні. Натомість, найменш залучені до міграційних процесів жителі північного регіону, частка яких серед трудових мігрантів – 5,7%, що становить 1,7% працездатного населення цих областей [11, с. 33-34].

Доволі чітку географічну спрямованість мають і потоки трудової міграції. У 2005-2008 рр. вони переважно здійснюються до найближчих країн або країн до більш віддалених, але з привабливішими умовами. Серед трудових мігрантів близько половини (48,1%) працювали у Російській Федерації і майже стільки ж – у країнах Європейського Союзу, переважно в Італії (13,4%), Чехії (11,9%), Польщі (8%), Угорщині (3,2%), Іспанії (2,7%) та Португалії (2,6%) [11, с. 33]. Переважна більшість мігрантів-чоловіків виїздила на заробітки до Росії, тоді як жінки становили більшість мігрантів в Італії і близько половини – у Польщі та Португалії.

Найпоширенішими видами економічної діяльності трудових мігрантів є будівництво 54% та робота домашньої прислуги 17%, а також гуртова і роздрібна торгівля 9%, сільськогосподарський сектор 9%, промисловість 6%, інші види робіт 5%. Основні сфери працевлаштування українських чоловіків є будівництво, а серед жінок переважає домашній догляд. Розподіл мігрантів за професійними групами відображає надзвичайно низьку частку професіоналів, фахівців, технічних службовців (лише 6%) та значну частку представників робітничих професій, з яких майже третину становлять найпростіші професії [11, с. 39-43]. Низький професійно-кваліфікаційний рівень робіт, що виконувались трудовими мігрантами за кордоном, свідчить про дуже низьку ефективність використання їхнього трудового потенціалу, адже багато з них в Україні працювали на значно вищих посадах і виконували набагато складнішу роботу.

У цій ситуації показовим є те, що дійсно дуже небагатьом мігрантам вдається знайти роботу за кордоном відповідно до рівня їхньої кваліфікації і майже всі вони, незалежно від освіти, займаються низькокваліфікованою працею. Ця невідповідність прослідковується й коли порівняти сфери працевлаштування мігрантів за кордоном з їхнім рівнем освіти: закінчена середня 59%, базова чи неповна вища 17%, закінчена вища 14%, початкова або незакінчена середня 10% [19]. Крім того, з початком кризи 2008 р. учені Інституту демографічних та соціальних досліджень виявили тенденцію до зростання трудової міграції осіб з вищою освітою і зменшення частки менш освічених мігрантів [1, с. 37]. Таким чином, нині українська трудова міграція, певною мірою, може бути охарактеризована як відтік кваліфікованих працівників.

З іншого боку, за час перебування за кордоном українські емігранти продовжують підтримувати економіку країни шляхом грошових переказів, які за одними даними становлять 5-9 млрд дол. США [16], за іншими 1,3–19,3 млрд євро [11, с. 60; 6, с. 32] щорічно. Така відмінність в оцінках обсягів міграційного капіталу зумовлена передовсім різними оцінками чисельності трудових мігрантів.

Необхідно зауважити, що нині офіційні приватні грошові перекази (у статистиці платіжного балансу – цеміжнародні перекази та потоки ресурсів до домогосподарств у грошовій і натуральній формі, що надходять з інших країн та головню пов'язані з тимчасовою або постійною міграцією населення) до України майже рівні обсягу прямих іноземних інвестицій та практично у 8 разів перевищують зовнішню допомогу розвитку для країни. Згідно з деякими припущеннями, українська економіка втратила б приблизно 7% свого потенціалу без стимулюючого впливу грошових переказів мігрантів, а 10% збільшення грошових переказів на душу населення призведе до зменшення частки населення, яке проживає у злиднях, на 3,5% [19], що робить цілком очевидним макроекономічний аспект їхньої значущості. Крім того, обсяги грошових переказів зростають швидше, ніж масштаби трудової міграції з країни. Так, за даними Світового банку, за 2003-2008 рр. обсяги грошових

переказів у світі майже подвоїлись, а кількість трудових мігрантів збільшилась лише на 10% [5, с.32]. Водночас відзначимо, що обсяг грошових переказів до України 2011 р. був максимальним за останні 5 років, тобто на 0.8 млрд дол. США більше, ніж 2008 р., а його відношення до ВВП збільшилось майже на 1% (табл. 1).

Таблиця 1

Обсяги приватних грошових переказів з-за кордону¹, млн дол. США

Показники	2008	2009	2010	2011
За каналами надходження:				
1. Через коррахунки банків	3275	2832	2959	3252
2. Через міжнародні платіжні системи	2097	1825	2126	2804
3. Неформальними каналами	805	713	777	963
За джерелами формування:				
1. Оплата праці (без урахування податків та витрат у країні перебування)	3024	2855	3373	4022
2. Приватні трансферти, у т.ч.:	3153	2515	2489	2997
- грошові перекази робітників, що працюють за кордоном більше року	2140	1643	1560	1890
- інші приватні трансферти	1013	872	929	1107
Усього:	6177	5370	5862	7019
Обсяг грошових переказів, % до ВВП	3,4	4,6	4,2	4,3
Обсяг грошових переказів, % до ВВП	3,5	4,7	5,4	...

Джерела: Огляд приватних грошових переказів в Україні//Національний банк України. - http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=44464, Річний звіт НБУ за 2010 р. //Національний банк України. - <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=77106>, Зведені національні рахунки / Державна служба статистики України. - <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Згідно даних табл. 1 упродовж останніх років поступово змінюється структура грошових переказів за каналами надходження: зростає привабливість міжнародних платіжних систем для переказу коштів із-за кордону. Якщо 2008–2009 рр. через них проходила третина обсягів переказів в Україну, то 2011 р. ця частка зросла до 40%. Обсяг коштів, який надійшов у країну неформальними каналами (шляхом передавання готівки або матеріальних цінностей від одного домогосподарства іншому), 2011 р. становив близько 1 млрд дол. США, або 13,7% загального обсягу переказів. Таким чином, за офіційними даними через фінансовий сектор країни проходить трохи більше 85% переказів трудових мігрантів.

Проте, за оцінками експертів [12], реальні масштаби надходження коштів мігрантів в Україну становили близько 25,6 млрд дол. США ще 2007 р., або 18% ВВП країни. Відтак рівень офіційності переказів – приблизно 20%, тобто через фінансову систему надійшло 5,06 млрд дол. США. Очевидно, такі співвідношення є цілком реальними, про що свідчать відповідні порівняння з іншими країнами, які розвиваються (за даними Світового банку лише 25-50% грошових переказів здійснюються офіційними каналами [5, с.32]). З огляду на це, для збільшення частки коштів мігрантів, які проходять через фінансовий сектор країни, необхідно знизити

¹За методологією платіжного балансу згідно з 6-м виданням Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції (КІПБ 6).

вартість цієї послуги, зокрема, за деякими оцінками зниження на 1% сприятиме зростанню обсягу переказів на 14-23% [19]. Отже, за експертними оцінками, річні масштаби міграційного капіталу в кілька разів перевищують обсяги іноземних інвестицій в Україну, а в окремих регіонах обсяги надходжень до місцевих бюджетів.

Залежно від джерел формування грошові потоки з-за кордону враховуються в різних статтях поточного рахунку платіжного балансу. Перекази, що надійшли 2011 р. як оплата праці (тобто від працівників, що працюють за кордоном менше року), становили 4,0 млрд дол. США (на 19,2% більше, ніж 2010 р.), а їхня частка зросла до 57,3% (у 2008 р. – лише 49,0%). Перекази у формі приватних трансфертів становили 3 млрд дол. США, збільшившись на 20,4% [22]. У структурі приватних трансфертів майже дві третини (63%) припадає на грошові перекази осіб, які працюють за кордоном більше року, і 36,9% – на інші приватні трансферти.

Зазначимо, що на формування грошових переказів та їхні обсяги суттєво впливає рівень доходів мігрантів, країна працевлаштування, сфера зайнятості, рівень легальності, кількість членів у рідному домогосподарстві та рівень їхньої соціальної забезпеченості. У середньому щомісяця один мігрант за 2007 р. переказував або передав на батьківщину 433 дол. США. Найбільші обсяги переказів надходять у західні регіони України – понад 10 млрд дол. США щорічно, що майже вдвічі більше, ніж у центрі та на сході країни, і втричі – ніж на півдні [12; 27]. З огляду на усе зазначене вище, в Україні проблему надходження коштів мігрантів потрібно вирішувати на національному рівні і визнати її важливим елементом розвитку держави, оскільки вони формують 4-5% валового національного продукту країни (табл. 1). Лише у такому разі грошові перекази мігрантів можуть стати справжнім генератором соціально-економічного розвитку країни в сучасних умовах господарювання. Таким чином, міжнародна трудова міграція може, у кінцевому підсумку, створювати сприятливі умови для національного розвитку та зменшення масштабів бідності.

Розподіл грошових переказів за країнами надходження характеризується високим ступенем концентрації: понад 70% переказів здійснювалося з семи країн. Лідером за обсягами грошових потоків в Україну залишилася Росія, обсяги надходжень з якої порівняно з 2010 р. збільшилися на 22,8% – до майже 2 млрд дол. США (загалом на країни СНД 2011 р. припало 30% загального обсягу грошових переказів з-за кордону), а також США та Німеччина (відповідно 10,1% та 7,0% загальних обсягів грошових переказів). Варто відзначити значне збільшення за аналізований період обсягів грошових переказів із Кіпру (на 36,8%), Італії (на 15,4%), Греції (на 12,6%), а обсяги переказів з Великобританії, на жаль, зменшилися 2011 р. на 2,3% [22]. Також значні обсяги приватних грошових переказів Україна отримує з держав, де є велика діаспора, оскільки країна має одну з найбільших діаспор у світі, багато представників якої зберігають культурні та економічні зв'язки з батьківщиною.

Щодо структури використання міграційних коштів, що надходять в Україну, то вони використовуються для задоволення щоденних потреб сімей мігрантів (72,0%) та

¹ Дані наведено лише за переказами, що надійшли в Україну через офіційні канали (через банківську систему та з використанням міжнародних систем переказу коштів).

придбання товарів тривалого користування (39,3%). Лише на третьому місці використання міграційного капіталу (29,1%) є інвестування у житло. Значно рідше міграційні кошти спрямовуються на інвестиції у людський капітал (оплату навчання родичів – 12,4%) та на заощадження (9,7%) [21, с. 193], і лише 3,3% використовуються для створення власного бізнесу[19]. Тому для стимулювання інвестування капіталу трудових мігрантів в економіку України та сприяння зворотності міграції потрібно розробити спеціальну програму підтримки підприємництва для осіб, котрі повертаються після трудової діяльності за кордоном.

Водночас важливо підрахувати обсяги інвестицій, які отримує Україна завдяки заробітчанству. Наприклад, на Тернопільщині частина мігрантів нагромадивши певні кошти вкладала їх у дрібне підприємництво, зокрема 2002 р. власний бізнес мали члени 19% таких домогосподарств[15]. Крім того, значні кошти, які надходять від заробітчан, підвищують платоспроможний попит і таким чином стимулюють вітчизняне виробництво, сприяють розвитку малого бізнесу, прискоренню формування середнього класу. Завдяки привезеним “човниками” товарам насичується внутрішній споживчий ринок.

Грошові перекази використовують не лише для споживання та інвестування, а також як важливий ресурс валютних надходжень, що мінімізує ризики і прояви фінансової нестабільності в країні [30, с. 57]. Наприклад, уряд України вже неодноразово намагався залучити іноземну валюту нагромаджену поза банками (через державні банки, випуск валютних ОВДП, валютні казначейські облігації тощо). Інтерес уряду до валютних заощаджень громадян цілком закономірний, оскільки з осені 2012 р. Україні доведеться щоквартально виплачувати за зовнішніми боргами близько 1 млрд доларів. У той же час іншого джерела валюти, крім резервів НБУ, у держави зараз немає, а обсяг готівкової іноземної валюти поза фінансовим сектором країни, досяг на кінець 2011 р. 80 млрд дол. США(це трохи менше 50% ВВП 2011 р.)[24]. Навіть якщо припустити, що лише 20% цієї суми, тобто 16 млрд, знаходиться на руках у населення в готівковій формі, то потенціал залучення валюти на внутрішньому ринку виглядає дуже переконливо.

Проте наслідки грошових надходжень від мігрантів з-за кордону не є однозначними. Збільшення грошової маси призводить до зростання цін, дешеві імпорتنі товари створюють конкуренцію товарам вітчизняного виробництва. Спрямовані переважно на споживання гроші мігрантів лише незначною мірою мають інвестиційне чи кредитне використання. Вплив заробітків за кордоном на розвиток дрібного бізнесу в Україні є вкрай скромним внаслідок відчутного податкового тиску, відсутності дешевих кредитів, труднощів з реєстрацією підприємства, невіри громадян у перспективи успішного малого бізнесу в країні (наприклад, прийняття нового Податкового кодексу не покращило, а істотно погіршило позиції малого бізнесу. Аналітичні дослідження Світового банку “Податкові платежі – 2011” показали, що за простотою сплати податків Україна перебуває на 181-му місці серед 183-х держав, а за кількістю (135) податкових платежів та зборів вітчизняних підприємств та громадян до бюджету наша держава – світовий рекордсмен [13]). Зовнішня трудова міграція руйнує трудові колективи, здатна спричинити дефіцит робочої сили у певних галузях та регіонах, призводить до втрати кваліфікації. Окрім цього, коли вони стають додатковим мотивом для збільшення трудової міграції, може гальмуватися розвиток національної економіки внаслідок дефіциту робочої сили, передовсім висококваліфікованої.

Однак важливе значення мають не лише грошові, а й так звані соціальні трансфери – знання, досвід, зв'язки, набуті під час роботи за кордоном, тобтозовнішня трудова міграція є школою бізнесу та ринкової поведінки. Завдяки набутим навикам та заробленим коштам мігранти частіше, ніж інше населення, вдаються до відкриття власного бізнесу. Результати обстеження Держкомстату свідчать, що питома вага самозайнятих серед осіб з досвідом трудових міграцій була в 1,5 раза більша, а частка роботодавців – на третину більша, ніж серед зайнятого населення України загалом. Таким чином, мігранти сприяли розвитку підприємництва, а отже, створювали робочі місця не лише для себе, а й для інших громадян. За підрахунками фахівців Інституту демографії і соціальних досліджень НАНУ, розвиток трудових міграцій підвищує чисельність зайнятих загалом по Україні на 0,7 млн осіб [10].

Отже, до найважливіших результатів трудової міграції для реального сектора національної економіки треба віднести зменшення напруги на ринку праці. Так, в Україні 2002 р. було зареєстровано 1 млн. безробітних, або 3,7% працездатного населення. Водночас, показник реального безробіття, розрахований за методологією МОП, сягав 11,1%, або 3 млн. осіб. Навіть якщо скористатися мінімальною оцінкою трудової міграції в 1 млн, це означає, що внаслідок виїзду безробіття в країні зменшилося принаймні на чверть [15]. За оцінками експертів, якби працевлаштування за кордоном було неможливим, то рівень безробіття в Україні 2008 р. зріс би у 1,57 раза [25, с. 221]. У 2010 р. безробітними було зареєстровано понад пів мільйона українських громадян, а рівень безробіття за методологією МОП унаслідок кризи зріс з 6,8% у 2006 р. до 8,1-8,3% у 2010-2011 рр. [8]. Водночас експерти стверджують, що наявність тіньового безробіття занижує реальний показник у 3–4 рази. Таким чином, трудова міграція може розглядатися як вагома альтернатива для зменшення тиску на національному ринку праці.

Відповідно до сучасних реалій, міграція як багатогранне явище супроводжується і позитивними, і негативними наслідками. До позитивних аспектів трудової міграції варто віднести: зниження напруги на вітчизняному ринку праці; набуття трудовими мігрантами ринкового досвіду, засвоєння ними цінностей та норм цивілізованого суспільства; створення значного міграційного капіталу, спрямованого на підвищення добробуту сімей мігрантів, розширення їхніх можливостей щодо одержання освіти і якісного медичного обслуговування, сприяння розвитку підприємництва через відкриття власної справи в Україні за рахунок зароблених коштів.

Найпомітнішими негативними наслідками трудової міграції є: масова міграція не сприяє поповненню пенсійного і соціальних фондів через відсутність нарахувань з заробітної плати; небезпека демографічних втрат населення через перетворення трудової міграції у постійну [18, с. 38]; відтік молоді спричиняє негативні демографічні наслідки через послаблення сімейних зв'язків, зростання кількості розлучень, поширення соціального сирітства, формування несприятливого для народження і виховання дітей середовища “мігрантського” способу життя [15]; втрата найкращих трудових ресурсів, коли найбільш продуктивна частина населення не створює ВВП своєї країни; погіршення якісних характеристик трудового потенціалу країни через зниження кваліфікації працівників, які зайняті за кордоном на низькокваліфікованих роботах; зростання цін на внутрішньому ринку унаслідок збільшення валютних ресурсів міграційної частини домогосподарств без відповідного підвищення купівельної спроможності переважної більшості населення,

що посилює соціальне розшарування в суспільстві; нелегальний статус значної частини мігрантів, що ускладнює їхній соціальний захист та погіршує стан здоров'я.

Крім того, динаміка населення України характеризується складною демографічною ситуацією. Через стрімке зниження народжуваності і від'ємне сальдо міграції (у 1994-2004 рр.) загальна чисельність населення за 1991-2011 рр. зменшилась з 51,7 до 45,6млн. осіб [8]. У країні також спостерігається тенденція старіння населення, зокрема за оцінками експертів до 2050 р. майже половину жителів становитимуть люди віком старше 45 років і прогнозується збільшення частки осіб пенсійного віку (старших за 65 років) з 14% до 20,5% [19]. Вже сьогодні в Україні кожний третій житель – пенсіонер (на початок 2012 р.) [8]. Отже, Україна за останні 20 років адаптувалась і певною мірою перейняла тенденції розвитку країн ЄС: населення країни зменшується і старіє так само, як і населення її західноєвропейських сусідів. Таким чином, демографічний спад доповнюється проблемою старіння, унаслідок чого працездатна частина населення дедалі більше буде змушена забезпечувати економічно неактивних членів суспільства. Співвідношення між цими категоріями 2010 р. у країні становило 1,75:1 [8]. Збереження цих тенденцій безпосередньо впливатиме на рівень соціального захисту населення та стан державних фінансів. У такому контексті особливо актуальними постають дослідження міграційних процесів, які значною мірою впливають на якісний стан найціннішого економічного ресурсу – людського потенціалу.

Нині без активної і продуманої міграційної політики держави, спрямованої на зменшення дії факторів виштовхування працездатних громадян і активне сприяння поверненню трудових мігрантів, ефективне використання їхніх грошових переказів, подальші деформації вітчизняної економіки, на жаль, неминучі. Очевидно, що питання репатріації емігрантів має бути пріоритетом розвитку української держави. Україна отримуватиме незаперечну користь від повернення трудових мігрантів, а також від розвитку маятникової моделі міграції, оскільки трудові мігранти, деякий час попрацювавши за кордоном, повертаються з новими знаннями та досвідом й інвестують свої заощадження в економіку країни, починають сплачувати податки та здійснювати відрахування до пенсійної системи. Однак, на думку О. Корольової [14], українці не будуть повертатися на батьківщину доти, доки заробітна плата не досягне хоча б 50% їхнього доходу в країнах працевлаштування. Крім того, майже $\frac{3}{4}$ осіб, що мають досвід міграції, орієнтовані на повторні поїздки [7, с. 90].

Суперечливість явища трудової міграції підводить до висновків про те, що основний зміст політики держави у цій сфері має полягати у мінімізації її негативних наслідків, максимальному використанні позитивних для громадян (у тому числі – працівників-мігрантів) та суспільства результатів. Держава має сприяти поліпшенню економічної ситуації в країні, зокрема інвестиційного середовища, умов підприємницької діяльності, а також підвищення конкурентоспроможності національного ринку праці, тобто збільшення кількості добре оплачуваних робочих місць. Заходи держави мають бути спрямовані передусім на створення умов для зменшення масштабів зовнішньої трудової міграції, захист прав громадян, які працюють за кордоном, забезпечення сприятливіших можливостей їхнього працевлаштування у зарубіжних країнах та легалізації трудової міграції, максимального використання результатів трудової міграції в інтересах розвитку країни. Такого роду позитивні зрушення безумовно сприяли б зменшенню масштабів трудової міграції, поверненню на батьківщину частини тих, хто тривалий час працює

за кордоном. Однак результати державної політики, незважаючи на раніше проголошені цілі поки що не дають приводу для оптимізму.

Водночас потрібно зазначити, що навіть у разі позитивних тенденцій розвитку економіки України та підвищення рівня життя населення необхідно зважати на загострення конкуренції за людські ресурси у світі (міграція почала носити ланцюговий характер: українці від'їжджають працювати до Португалії, тоді як самі португальці їдуть на заробітки до Франції. Поляки і чехи з радістю вітають наших співвітчизників, адже їх трудова сила вже поїхала до Греції чи Ірландії[3]). З огляду на це, українські мігранти будуть і надалі працювати за кордоном – порівняно низькі доходи на батьківщині та нестабільність політичної ситуації змушують їх шукати роботу в інших країнах. Державі потрібно скеровувати головні позитивні результати міграції та здійснювати заходи щодо чіткого координування міграційних процесів в інтересах соціально-економічного розвитку країни.

Висновки. За період незалежності України, відбулися значні зміни у міграційній поведінці населення. Від'їзд українців за кордон та імміграція іноземців упродовж багатьох століть були звичним явищем на теренах країни. Однак менше ніж за покоління Україна перейшла від відносно немобільного суспільства з обмеженою свободою пересування, що було характерним для радянських часів, до країни походження, транзиту та, все частіше, призначення для багатьох мігрантів і зараз бере повноцінну участь у регіональному та глобальному міграційних потоках, характерних для сучасного світу. Сьогодні основна увага дебатів щодо міграції зосереджена на виїзді українців за кордон та транзиті громадян третіх країн через Україну, проте більше уваги варто приділяти можливим наслідкам для реального та фінансового секторів національної економіки, які матимуть трудова міграція та демографічні зміни в майбутньому. У зв'язку з демографічним спадом, еміграцією та значною трудовою міграцією громадян, цілком можливо, що в майбутньому Україні доведеться приваблювати іммігрантів, щоб заповнити власний ринок праці та поновити нестачу кваліфікованої робочої сили.

Проведений аналіз сучасних тенденцій міграції робочої сили дає підстави вважати, що за існуючих обставин для економіки країни трудова міграція є позитивним чинником: зменшує напругу на внутрішньому ринку праці, знижує показники безробіття, сприяє надходженню додаткових коштів у національне господарство. Таким чином, можна стверджувати, що вплив трудової міграції на формування та функціонування реального і фінансового секторів національної економіки України є вагомим. Однак міграційний потік українців за кордон занадто великий та негативно впливає на демографічну ситуацію. Отже, виникає необхідність формування виваженої державної політики щодо регулювання трудової міграції. Її масштабність, складність і неоднозначність вимагає від держави постійної уваги, цілеспрямованих дій, результативність яких безпосередньо залежить від рівня володіння проблемою, інформаційного забезпечення для її вирішення, постійного наукового моніторингу за розвитком міграційних процесів і наслідків їхнього впливу на формування ефективного ринкового середовища в країні. Тільки створення необхідних соціально-економічних й правових умов життя населення країни надасть можливість повернути міграційні потоки в цивілізоване русло та переконає їх працювати на розвиток вітчизняної економіки.

1. Бідак В. Міграційні ризики трудоворесурсного забезпечення регіонального ринку інтелектуальної праці / В. Бідак // Україна: аспекти праці. – 2010. – № 2. – С. 35-40.
2. Ватаманюк М. М. Особливості зовнішньої трудової міграції населення в Україні в умовах кризи та виходу з неї // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.14. – С. 165-171. [Електрон. ресурс]. – Доступний з: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlntu/21_14/165_Wat.pdf
3. Вересюк С. М. Українська трудова міграція: причини і наслідки. [Електрон. ресурс]. – Доступний з: <http://nauka.zinet.info/3/veresiuk.php>
4. Войтюк О. Трудова міграція українців за кордон і роль міграційного капіталу. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://ukratslovo.org.ua/ukrayina/suspilstvo/trudova-migratsiya-ukrayintsiv-za-kordon-i-rol-migratsijnogo-kapitalu.html>
5. Гайдуцький А. П. Економічний зміст і структура грошових переказів мігрантів // Економічна теорія. – 2008. – С. 32-39. [Електрон. ресурс]. – Доступний з: http://ief.org.ua/Arjiv_ET/Gaydutskiy308.pdf
6. Гайдуцький А. П. Міграційний капітал в Україні / А. П. Гайдуцький // Фінанси України. – 2007. – № 5. – С. 24-37.
7. Гайдуцький А. П. Характерні риси української трудової міграції // Економіка та держава. – 2007. – № 9. – С. 86-90.
8. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.ukrstat.gov.ua>
9. Жибак М. М., Літвінов В. І. Вплив трудової міграції на формування та ефективність використання трудового потенціалу сільських територій регіону // Інноваційна економіка. – 2012. – 5. – С. 293– 297. [Електрон. ресурс]. – Доступний з: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/inek/2012_5/293.pdf
10. Зовнішні трудові міграції населення України / За наук. ред. Е. Лібанової, О. Позняка. – К. : РВПС України, 2002. – С. 104.
11. Зовнішня трудова міграція населення України : обстеж. / Український центр соціальних реформ. Держком. статистики України. - К., 2009. - 120 с.
12. Козак Л. В. Економічна природа формування міграційного капіталу в Україні // Сталий розвиток економіки: Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – С. 44-50. [Електрон. ресурс]. – Доступний з: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2010_2/44.pdf
13. Коробейченко Г. Профспілка трудящих мігрантів в Україні та за її межами аналізує податкове законодавство / Г. Коробейченко. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://migrant.org.ua/?p=2757>
14. Королева О. Уезжають українці? // Маяк Португалії от 05 октября 2006 г. [Електрон. ресурс]. – Доступний з: <http://maiak.org>
15. Левцун О. Зовнішня трудова міграція з України як демографічна проблема. – 2006. [Електрон. ресурс]. – Доступний з: http://www.hearts.in.ua/articles/job_search/694.php
16. Майбутнє міграції в Україні // Представництво Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні. [Електрон. ресурс]. – Доступний з: <http://www.un.org.ua/ua/information-centre/news/1307>
17. Майовець Є. Й., Козак Л. В. Вплив трудової міграції на розвиток підприємництва в Україні // Науковий вісник НЛТУ. – 2008. – Вип. 18.1. – С. 150-154. [Електрон. ресурс]. – Доступний з: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlntu/18_1/18_1_Majowec.pdf
18. Малиновська О. Міграції в умовах глобальної фінансово-економічної кризи / О. Малиновська // Україна: аспекти праці. – 2010. – № 3. – С. 34-40.
19. Міграція в Україні Факти і цифри: вересень 2011 р. / Представництво Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні. [Електрон. ресурс]. – Доступний з: http://iom.org.ua/ua/pdf/Facts&Figures_b5_ua_f.pdf

20. Міграція і толерантність в Україні: Зб. ст./За ред. Ярослава Пилинського. — К.: Стилос, 2007. — 191 с. [Електрон. ресурс]. — Доступний з: <http://www.kennan.kiev.ua/kkp/content/publications/Migration.pdf>
21. Населення України. Трудова еміграція в Україні/ Е.М. Лібанова, О.В. Позняк, О.А. Малиновська та ін. / за ред. Е.М. Лібанової.—К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України, 2010. — 233 с. http://www.idss.org.ua/monografii/poznyak_2010.pdf
22. Огляд приватних грошових переказів в Україну //Національний банк України. [Електрон. ресурс]. — Доступний з: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=44464
23. Основні показники соціально-економічного розвитку України. [Електронний ресурс]. — Доступний з <http://www.ukrstat.gov.ua/>
24. Письменна Т. Уряд допоможе відмиванню. [Електрон. ресурс]. — Доступний з: <http://news.finance.ua/ua/~2/30/all/2012/07/30/284560>
25. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / За заг. ред. В.М. Гейця та ін. — К.: Вид-во НВЦ НБУВ, 2009. — 687 с. [Електрон. ресурс]. — Доступний з: <http://www.idss.org.ua/monografii/nandopl.pdf>
26. Управління міграцією в Чорноморському регіоні: Молдова, Румунія та Україна. — К., 2008. — 51 с. — С. 36. [Електрон. ресурс]. — Доступний з: http://www.icps.com.ua/files/articles/50/33/Migration_UKR.pdf
27. Чайка-Петегрич Л.Б. Міграційний капітал в Україні //Науковий вісник НЛТУ України. — 2011. — Вип. 21.11. — С. 385-389. [Електрон. ресурс]. — Доступний з: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvntu/21_11/385_Cza.pdf
28. Международная миграция и развитие. Доклад Генерального секретаря. Организация Объединенных Наций [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.un.org/russian/esa/economic/a59_325.pdf
29. International Organization for Migration. Facts & Figures [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.iom.int/jahia/Jahia/about-migration/facts-and-figures/lang/en>
- Katseli L., Lucas R., Xenogiani T. Effects of migration on sending countries: what do we know? // OECD Development Centre Working Paper No. 250. — 2006. — 90 P. [Електрон. ресурс]. — Доступний з: http://www.un.org/esa/population/migration/turin/Symposium_Turin_files/P11_Katseli.pdf

LABOR MIGRATION FROM UKRAINE: IMPACT ON THE REAL AND FINANCIAL SECTORS OF NATIONAL ECONOMY

I. Krupka, M. Pikulyk

The article explores the characteristics of labor migration from the country, including its nature and intensity, traditions of the migration behavior of population. Actual problems of the interdependence of the national economy development and labor migration in Ukraine are considered. A number of measures to improve state policy on targeting potential of migration for development of the domestic economy are proposed.

Keywords: labor migration, human resource, labor market, the real and financial sector, remittances, competitiveness, globalization.

**МИГРАЦИЯ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ С УКРАИНЫ: ВЛИЯНИЕ НА
РЕАЛЬНЫЙ И ФИНАНСОВЫЙ СЕКТОРА НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ****И.Крупка, М.Пікулик***Львовский национальный университет имени Ивана Франко
прос. Свободы 18, г. Львов, 79008, Украина*

В статье исследованы особенности трудовой миграции из страны, в частности ее характер и интенсивность, традиции миграционного поведения населения государства. Рассмотрены актуальные проблемы взаимосвязи развития национальной экономики и трудовой миграции в Украине. Предложен ряд мер по совершенствованию государственной политики относительно направления потенциала трудовой миграции на развитие отечественного хозяйства.

Ключевые слова: трудовая миграция, человеческий ресурс, рынок труда, реальный и финансовый сектор, денежные переводы, конкурентоспособность, глобализация.